

Голодюк Ирина. Особенности фикционального мира украинского литературного импрессионизма. В статье на материале прозы М. Котсиубинского проанализированы особенности художественного мира импрессионизма по методологии теории фикциональных миров, возникшей на грани философии и литературоведения и относится к постклассической нарратологии. В частности, исследовано отличие сил природы (N-сил) импрессионистического фикционального мира от реалистического. На основе анализа действий персонажа определено, что видоизменение N-сил художественного мира импрессионизма зависит от изменения мотивационной модели его героя. Как доказано в статье, доминирование в персонажа импрессионистического произведения психических действий над физическими свидетельствует о высоком уровне его авторефлексии.

Ключевые слова: теория фикциональных миров, импрессионизм, реализм, неоромантизм, мотивационная модель героя, N-силы, психические действия, физические действия, уровень авторефлексии персонажа.

Holodiuk Iryna. Peculiarities of Fictional World of the Ukrainian Literary Impressionism. The author of the article analyzes the peculiarities of Impressionism fiction world (based on M. Kotsiubynskyi's prose) with methodology of the Fictional Worlds Theory that developed from Philosophy and Literary Theory and belongs to the Post-classical Narratology. In particular, the difference between the nature forces (N-forces) in the fictional worlds of Impressionism and Realism is investigated. Based on the analysis of the character's actions it is defined that a modification of N-forces of Impressionism fictional world depends on changes of the motivational model of its character. It is also proven, that the impressionistic character's mental actions dominate over physical ones, which indicates the high level of character's autoreflection.

Key words: Fictional Worlds Theory, Impressionism, Realism, neoromanticism, motivational model of character, N-force, mental actions, physical actions, character's level of autoreflexive activity.

Стаття надійшла до редколегії
02.02.2013 р.

УДК 821.161.2:82-6

Анна Ільків

Роль концептів «любов-агапе» та «любов-ерос» в інтимному епістолярії Ольги Кобилянської

У статті досліджено різні відтінки любові в епістолярію О. Кобилянської, зокрема любов тілесну й любов духовну. Особливу увагу зосереджено на листуванні письменниці з О. Маковеєм. Лист розглянуто як самостійний немаргінальний жанр мемуарної літератури, що відкриває нові інтимні грані творчої особистості. Дослідження здійснено на основі контекстуального, концептуального та символічного аналізу інтимного епістолярію письменниці.

Ключові слова: лист, епістолярій, мемуарна література, поетика любові, відтінки любові, концепт, символ, автобіографізм, суб'єктивізм оповіді, адресат, адресант.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ольга Кобилянська ввійшла в українську літературу як письменниця-емансипантка, як руйнівниця патріархальної традиції й усталеного літературного канону. Однак, крім непересічних художніх творів, буковинська письменниця залишила читачу справжню автобіографію своєї душі – щоденник із красномовною назвою «Слова зворушеного серця» та цікаву епістолярну спадщину. Саме в мемуарних жанрах можемо побачити справжнє обличчя письменниці – без масок літературних героїв чи гриму оповідача, без фальші й вимушених поз, без цензури та редагування. Інша справа, що відкриття автентичного психологічного образу О. Кобилянської ще попереду, адже зі 176 листів, що збереглися до нашого часу, опубліковано лише 67 (деякі із них також зазнали купюрування), решта й надалі перебуває в рукописному вигляді. Епістолярний жанр зрозумілий читачу та може навіть читатися як захопливий роман за однієї умови: якщо хронологічно впорядковувати лист разом із відповіддю адресата. Тоді діалог стає живим, емоційно врівноваженим, у реципієнта формується цілісна картина взаємин. На жаль, після розриву стосунків із Осипом Маковеєм Кобилянська повернула його листи, тому сучасний дослідник формує уявлення про їхній життєвий та епістолярний роман лише на основі листів О. Кобилянської до її улюбленого адресата О. Маковея.

Літературознавець Г. С. Мазоха вважає епістолярій «найвагомим першоджерелом для рецепції художнього світу митця», який представляє науковий інтерес не тільки як матеріал для вивчення біографії, але і як оригінальний чинник, у якому відображена вся багатогранність духовного життя письменника, індивідуальні особливості його мислення [див. 10]. За традицією, епістолярій досліджувався як біографічний документ, що здатен деталізувати, прояснити окремі сторінки біографії, руйнувати стереотипи, подавати об'єктивну інформацію про епістолярних комунікантів, оточення й добу. Новий погляд на листи О. Кобилянської як на явище естетичне запропонували українські літературознавці В. Агеєва [1], Т. Гундорова [2], Н. Зборовська [4], М. Павлишин [12, 13], С. Павличко [11] та ін. Питанням поезики, рецепції епістолярного жанру й стилю присвячено праці М. Бахтіна, М. Бубера, Л. Гінзбург, Х. Ортеги-і-Гассета, І. Сікутріса, С. Скварчинської та вітчизняних учених-літературознавців: В. Агеєвої, О. Астаф'єва, Л. Вашків, В. Галич, О. Галича, В. Гладкого, Л. Грицик, Р. Гром'яка, А. Гуляка, Т. Гундорової, В. Дончика, В. Дудка, М. Жулинського, Л. Задорожної, В. Качкана, Ф. Кейди, Ю. Коваліва, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, Г. Мазохи, М. Назарука, А. Погрібного, В. Святковця, М. Сулими, Л. Шевченко й студії інших науковців. Однак тема варіювання різних відтінків любові, зокрема любові тілесної та духовної, у листах письменниці до чоловіків, а саме до О. Маковея, не вивчалася, що й визначає **актуальність** нашого дослідження.

З огляду на сказане, **мета статті** – дослідити поезику словесного втілення в тексті листів О. Кобилянської до О. Маковея концептів «любов-агапе» та «любов-ерос» як співіснування духовності й тілесності.

Основні **завдання** праці – визначити роль патріархального етосу та жіночої самосвідомості, пристрасності й тілесності в поєднанні з пошуком спорідненої душі в тексті листів письменниці до О. Маковея; 2) розкрити сутність концепту «шлюб» і його асоціативне поле в контексті листа. Така психоаналітична розвідка дасть нам змогу краще зрозуміти творчу особистість письменниці, генезу її художніх задумів, гендерних поглядів на шлюб, маскулінну культуру загалом.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Лист відрізняється від інших жанрів мемуаристики постійною орієнтацією на співрозмовника, рецепцією його внутрішнього світу і намаганням «відчитати» інтенційність епістолярного комуніканта. Тому, якщо в щоденнику О. Кобилянської дослідники відзначають нарцисичний образ автора, «одвертий егоцентризм на тлі відсутньої уваги до історично-суспільного, політичного, злободенного» як показову рису декадентства [7, с. 68], то епістолярій письменниці – це погляд на саму себе очима «іншого», очима чоловіка, це постійне самоствердження своєї жіночності в патріархальному суспільстві, позначене великим ступенем відвертості. До речі, саме інтимний дискурс Т. Гундорової вважає найважливішою ознакою тогочасної української літератури. На думку Г. С. Мазохи, в епістолярній літературі завжди присутня подвійна перспектива й подвійна спрямованість розповіді та сприйняття через постійну орієнтацію на адресата [див. 10]. Унікальною є також розмовна інтонація письменницького листа, адже вона коливається від розмовної до літературно-патетичної мови. Від розмовної мови епістола запозичує такі ознаки, як невимушеність, ситуативність, безпосередність у спілкуванні. Однак, якщо йдеться про листування письменницьке, то автори часто ламають усі кліше й стереотипи цього жанру, перетворюючи лист у повноцінний художній твір. Крім того, інтимно-дружній лист виступає семіотичною системою, яка відображає культурні процеси суспільства, характерні для певного історичного періоду. Такі критерії приватного листування, як довільна композиція, множина тем, мозаїчність, роблять епістолярний текст важливим джерелом інформації про традиції спілкування й мовні особливості комунікації творчих особистостей.

Концепт «шлюб» у творчості О. Кобилянської позначений значним ступенем автобіографізму та навіть трагізму. Серед адресатів її листів багато чоловіків: О. Маковей, В. Стефанік, О. Луцький, О. Колесса, Ф. Ржегорж. І якщо в листах 1901 р. між О. Кобилянською та Лесею Українкою дослідниця С. Павличко відчитала еротичний вимір, то М. Павлишин якраз співвідносить цей період емоційного зближення жінок-письменниць із «періодом найсміливіших, найвиразніших гетеросексуальних листів Кобилянської до Маковея» [13, с. 175]. Однак саме ця відвертість, яка відлякувала протилежну статтю, і стала причиною самотності письменниці, адже тогочасна патріархальна свідомість була ще не готовою прийняти як єдине ціле жіночу тілесність і духовність, чуттєвість та розум, відверту сексуальність і жертвовність. «Розгубленість і страх чоловіків перед фемінізмом узагалі і Кобилянською зокрема, пояснювалися й тим, що вона торкнулася сфери, яка не існувала для

патріархальної культури. Йдеться про сексуальність» [11, с. 78]. Із другого боку, і її чоловічий ідеал був поставлений надто високо, хоч були серед її обранців чоловіки освічені, «аристократи духу», зокрема Василь Стефаник та Осип Маковей. Але стосунки зі Стефаніком через досі невідомі причини так і не склалися, і своє інтимне зізнання «Я заплутаю свої смагляві руки у Ваше чорне волосся» він згодом змінює на офіційне й холодне звертання «товаришко» чи «добра товаришко», а згодом одружується з Ольгою Гаморак.

Ще драматичніше склалися стосунки О. Кобилянської з Осипом Маковеєм, із яким, за свідченнями деяких сучасників письменниці, вона певний час жила разом. Останній, очевидно, збагнув усі труднощі сімейного життя двох творчих і сильних особистостей, тому пропозиція шлюбу була озвучена Кобилянською в одному з листів: «Чи маєте відвагу розпочати життя, як я Вам пропоную. Я маю. Але Ви скажіть рішуче слово, і я піду за Вами?» [5, с. 248]. Однак Осип Маковей рішуче слово сказав іншій жінці й цим остаточно розбив серце письменниці. Другу зраду вона переживала настільки боляче, що ці душевні переживання, очевидно, і стали причиною важкої хвороби – лівобічного паралічу.

І хоч спільне життя творчих особистостей не склалося, сучасник отримав у спадок цікавий автобіографічний матеріал їхнього «епістолярного роману», тривалістю майже в десять років. Із щоденникових записів дізнаємося, наскільки важливими були ці стосунки для письменниці, бо, беручи до уваги записи, саме його любов мала поставити їй «корону на голову», а не її художня творчість.

Загалом, у більшості листів до О. Маковея можемо спостерігати своєрідний поділ концепту любові на «любов-агапе» й «любов-ерос». «Любов-агапе» – античне поняття, що в грецькій філософії позначало любов до ближнього, духовну любов, згодом у християнській літературі воно стало поняттям християнської любові, милосердя. Це – любов-самовідречення, самопожертва. Натомість «любов-ерос» є визначенням любові пристрасної, тілесної, що іноді може перерости в любов-одержимість, любов-манію. І хоч деякі листи Маковея згоріли у вогні нерозділеної пристрасті письменниці, із контекстуального аналізу її листів можемо відчитати, що його любов була якраз виявом «любові-агапе», бо він сприймав О. Кобилянську як талановитого друга, приміряв на себе роль критика і навіть популяризатора її творчості. На початку їхнього знайомства й ставлення Кобилянської до Маковея було схоже літературні зв'язки, тобто, по суті – це ділове спілкування. Письменниця побачила в ньому насамперед літератора, споріднену душу. Так, у листі до О. Колесси від 15 вересня 1895 р. вона згадує про О. Маковея в такому контексті: «Він зробив на мене враження доброго і спокійного чоловіка, і я власне збиралась з ним добре жити; то є знайомства, як він, мають для мене смисл. Він літерат і займається тим самим “ремеслом”, що я» [5, с. 225]. Згодом вона вже поглянула на О. Маковея як на чоловіка, причому, спочатку розгледіла в ньому сильне маскулінне начало, що виразилося в епістолярному образі лева (щось подібне на пошук спільної метамови), але подальший розвиток їхніх стосунків перевтілив постать Маковея у свідомості письменниці в образ ведмедя. На думку М. Павлишина, цей образ видався Маковою доречним, бо «в одній зі своїх поезій того часу він використав його для іронічної алегорії на тему духовної несвободи тих, хто, як і він сам, змушені заробляти на життя» [13, с. 178]. Ще пізніше образ Маковея Кобилянська асоціюватиме з резонатором у музичному інструменті [13, с. 179]. Не складно здогадатися, що в образі музики чи то фортепіано вона мислила себе.

На нашу думку, саме із появою в листах образів лева, ведмедя й резонатора можемо говорити про перетворення концепту «любов-агапе» в листах О. Кобилянської в концепт «любов-ерос». В одному із листів натрапляємо на майже танатологічне визначення «любові-еросу»: «Я Вас стільки років **так страшно любила**, я носила для Вас рай у душі – як сонце. Я хотіла такий рай Вам уладнати» (*виділення наше – І. А.*) [5, с. 226]. Концепт «любов-ерос» у цьому тексті листа можемо відчитати через міфологему раю, яка має з еросом деякі спільні асоціативні компоненти, зокрема такі, як «гріх», «гріховність», «спокуса», «втрачений спокій». Своєрідного апогею концепт «любов-ерос» досягає в образі жінки як самиці. Однак автором цього образу якраз виступив О. Маковей. Кобилянська відгукнулася на таке плотське втілення любові доволі двозначно. З одного боку, навіть образилася, із цієї образи й розпочинається лист від 10 травня 1898 р.: «Прочитавши Ваш лист, мені дуже сумно стало. Се сум цілком дозрілого чоловіка, котрий роздягає свою душу перед другим до наготи, а другий не бачить в тім нічо крім одного – “самиця”» [8]. З іншого боку, письменниця ніби

підхоплює цей образ, розвиває, підтримує запропоновану Маковеем словесну гру й, власне, за допомогою цього образу сама розкриває перед ним свою тілесність, сексуальність, єдинолюбство та цілком у душі патріархальної традиції цілковиту приналежність чоловікові: «Лише самиця я – я у Вас жінка, пане Маковей, “самиця з деякою палітурою цивілізованого чоловіка” – у Вас, пане Маковей? у Вас?» [8]. Велике хвилювання письменниці під час написання цього листа видає постійне чергування української та німецької мов.

Але не можна говорити про цілковите зникнення відтінку духовної любові в епістолярію письменниці, бо трапляються турботливі запити про його здоров'я майже в материнському стилі: «Ваше пальто в мене на підозрі, гадаю, що воно занадто легке для зими і Ви простуджуєтеся в ньому» [5, с. 244], – ідеться в одному з листів. Маємо біографічні свідчення того, що авторка листів навіть вислала Маковееві шапочку для носіння вдома, яку вона сама вишила, при цьому зовсім не випадково підкреслює, що спочатку ця шапочка призначалася її братові Стефану, тобто мимоволі робить натяк на концепті «спільний дім» у їхніх стосунках, а згадку про брата можемо трактувати як натяк Маковееві на своїй готовності сепаруватися від батьківського дому, первісної сім'ї.

Відтінок духовної любові можемо простежити й у зв'язанні Маковою найінтимніших думок, навіть релігійних. Наприклад, у листі від 21 квітня 1899 р. письменниця зізнається, що рідко відвідує церкву, бо не може віддаватися молитві в присутності інших людей («Я не можу з великою публікою враз молитися» [5, с. 244]). О. Кобилянська довіряє О. Маковою навіть таємницю постійного розщеплення, дуалізму своєї душі, що також певною мірою пояснює постійне варіювання її любові від «еросу» до «агапе»: «Часом мені так, якби в мені жили дві істоти. Одна, що думає практично, на котру можна ся зі всіма справами спустити, що варить їсти, торгується з хлопцями о добрі вчинки і делікатне заховання, ся, одним словом, що робить всяку християнську роботу, а друга – то є погана “мімоза” – і шукає вибране життя. Спокій, гармонію, тонкість, красу – і в'яне, як не може все найти, а як найде, то дуже щаслива» [5, с. 228]. У цьому ж дусі й закінчується цей лист від 8–9 жовтня 1897 р.: «Та перша, практична, сильна душа розмовиться з кожним, і її розуміє кожний, але та друга не може до кожного пристати і не промовляє не раз тижнями до нікого. Тому я пишу до Вас...» [5, с. 230].

Припускаємо, що свою енергію материнства вона деякою мірою сублімувала в стосунки з О. Маковеем, можливо, і через різницю у віці, адже О. Кобилянська була старшою за О. Маковея на три роки. Вона відверто роздумує в листах про цю вікову різницю, навіть наводить приклади подружніх пар: «Драгоманов був молодший від своєї жінки, Люда Старицька старша від свого чоловіка, другий чоловік Марка Вовчка – він далеко, далеко молодший від неї» [9]. У листі від 13 червня 1901 р. письменниця до деталей описує своєму обранцеві всі побутові нюанси їхнього подальшого спільного життя (навіть до оплати послуг прачки), таким чином неусвідомлено перебравши на себе функції голови майбутньої сім'ї, висунувши свою претензію на владу: «Мої родичі розумні, і з ними можна разом жити. Батько не прийде ніколи до нас непростений... Мати ніколи не буде тягарем. Вона буде нас рятувати до послідньої крапельки сил своїх» [9]. По суті, Маковея запрошено стати членом родини. Однак у цьому ж листі, ніби опам'ятавшись, у дусі волонтаризму й під впливом силового поля ніцшеанства О. Кобилянська запевняє, що не посягатиме на його внутрішню свободу, творчість, натомість сама прагне розчинитися в цих стосунках: «Медведі, література і своя хата заповнять моє життя, а Ви будете мали працю..., і те, що будете любити, і свободу. Ніхто не буде їй Вам обмежати. Навіть “чорна кавка” буде, як її досі мали – лише може трохи інша» [9]. Після відмови Маковея Кобилянська пише щось подібне на лист-виправдання (19 січня 1901 р.), де відводить собі роль значно більшу, ніж просто нареченої, «кандидатки на віддання», але, на її думку, це зможе зрозуміти Маковей лише з відстані часу. Тут же просить спалити або повернути її листи до нього (типовий, цілком жіночий вчинок).

Концепт «любові-агапе» будується в текстах листів і на мотивах самопожертви, зречення. Так, письменниця зізнається О. Маковою, що зможе покласти письменство на вівтар сімейного життя. Чи була вона в той момент щира із собою, судити важко. Однак, маючи перед очима літературний досвід своєї героїні Наталки Верковичівни із повісті «Царівна», якій удалося поєднати сімейну ідилію з літературною творчістю, припускаємо, що в такий спосіб Кобилянська десь несвідомо «писала» свою картину «ідеального шлюбу», який, до речі, її героїня побудувала якраз на «любові-агапе» (образ Марка), а не на сексуальному потязі «любові-еросу» (образ Орядина).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, здійснивши концептуальний аналіз листів О. Кобилянської до О. Маковея, ми ще на крок наблизилися до осмислення творчої натури

однієї з найзагадковіших постатей межі XIX–XX ст. У листах до О. Маковея концепт любові розщеплений на «любов-агапе» та «любов-ерос» і тісно взаємопов'язаний із концептом «шлюб». Однак на свого обранця в шлюбі О. Кобилянська найперше дивилась як на споріднену творчу особистість, що потребує внутрішньої свободи, як на однодумця, тобто в її інтимному дискурсі домінує концепт «любові-агапе», який у деяких листах навіть еволюціонує до самозречення, жертвовності. Із появою образів лева, ведмедя й резонатора можемо говорити про перетворення концепту «любов-агапе» в концепт «любов-ерос». Однак еротизація жіночності О. Кобилянської сучасним літературознавством дещо перебільшена через прикріплення на основі поверхового аналізу листів ярлик «самиці», який насправді бере початок із листа Маковея, зокрема з його роздумів про узагальнений образ тогочасного жіноцтва із претензією на шлюб. Тому комплексне дослідження досі не опублікованих листів О. Кобилянської відкриває перед дослідником перспективу адекватного розуміння творчої особистості видатної української письменниці, котра однією з перших кинула сміливий виклик літературному канону й патріархальній традиції на чолі з маскуліною літературою. Розплата за цей виклик була жорстокою – приреченість на самотність.

Джерела та література

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму / Віра Агеева. – К. : «Факт», 2003. – 218 с.
2. Гундорова Т. *Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2002. – 272 с.
3. Євшан Микола. «Через кладку» (про найновішу повість Ольги Кобилянської) // Євшан Микола. Критика. Літературознавство. Естетика. – К. : Основи, 1998. – С. 483–489.
4. Зборовська Н. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури : монографія / Ніла Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
5. Кобилянська О. Слова зворушеного серця : щоденники, автобіографії, листи, статті та спогади / О. Кобилянська. – К. : Дніпро, 1982. – 359 с.
6. Козачок Я. Вітчизняні традиції сучасного українського фемінізму [Електронний ресурс] / Я. Козачок. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1741.html>.
7. Колошук Н. «Щоденники» Ольги Кобилянської як еґо-текст епохи декадансу: нарцисизм жіночого «Я» / Надія Колошук // Слово і час. – 2012. – №4. – С. 63–70.
8. Лист від 10 травня 1898 р. // ІЛ, ф. 14, № 145.
9. Лист від 13 червня 1901 р. // ІЛ, ф. 14, № 208.
10. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини XX століття : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01 «Укр. л-ра» / Г. С. Мазоха. – К., 2007. – 36 с.
11. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. – К. : Либідь, 1997. – 360 с.
12. Павлишин М. «Мені не соромно отворити уст про мої чувства». Неопубліковані листи Ольги Кобилянської до Осипа Маковея / Марко Павлишин // Сучасність. – 2003. – № 2. – С. 127–142.
13. Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання / Марко Павлишин. – Х. : Вид-во «Акта», 2011. – 359 с.

Илькв Анна. Роль концептов «любовь-агапэ» и «любовь-эрос» в интимных письмах Ольги Кобылянской. В статье исследуются разные оттенки любви в письмах О. Кобылянской, в частности любовь телесную и любовь духовную. Особенное внимание сосредоточено на переписке писательницы из О. Маковеем. Письмо рассматривается как самостоятельный жанр мемуарной литературы, которая открывает новые интимные грани творческой личности. Исследование осуществлено на основе контекстуального, концептуального и символического анализа интимных писем писательницы.

Ключевые слова: письмо, епістолярій, мемуарна література, поезика любови, оттенки любови, концепт, символ, автобіографія, суб'єктивізм розповіді, адресат, адресант.

Ilkiv Anna. The role of «Physical Love» and «Spiritual Love» Concepts in the Intimate Letters of Olga Kobylyanska. The article investigates different types of love in the epistolary of O. Kobylyanska, particularly, physical love and spiritual love. Special attention is paid to the writer's correspondence with O. Makovey. A letter is considered as independent non-marginal genre of memoir literature that opens new intimate sides of creative personality. Investigation is carried out on the basis of contextual, conceptual and symbolic analysis of the writer's intimate epistolary.

Key words: a letter, an epistolary, memoir literature, love poetics, a concept, a symbol, an autobiography, a story subjectivism, addressee, addresser.

Стаття надійшла до редколегії
08.02.2013 р.